

Azerbaijani Journal of Economics and Social Studies

Azərbaycanın İqtisadi və Sosial Araşdırmalar Jurnalı

Sayı/Number 3, 2015

www.azjess.com

AZƏRBAYCANDA RESURSLARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ VƏ ƏRZAQ MƏHSULLARI İSTEHSALININ ARTIRILMASI

i.ü.f.d. Eldar Əli oğlu Quliyev

KTİETİ-nun şöbə müdiri

Xülasə

Etibarlı ərzaq təminatı hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının başlıca şərtidir. Məhz buna görə də əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı Azərbaycan Respublikasında prioritet elan edilmişdir. Aqrar islahatlar nəticəsində ölkədə kənd təsərrüfatı sürətlə inkişaf etmiş, adambaşına düşən ərzaq məhsullarının istehsalı xeyli artmışdır. Bununla belə, taxıl da daxil olmaqla, ümumən bitkiçilik məhsullarının istehsal göstəriciləri sahənin potensial imkanlarından xeyli aşağıdır. Bu məqalədə Azərbaycanın kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulun istehsaldan istehlaka qədər olan proseslərdə qarşıya çıxan problemlər və onların öz həllini vaxında tapmadığından məhsul istehsalına təsiri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: yerli istehsal, ərzaq məhsulları, səmərəli istifadə, alıcılıq qabiliyyəti, iqtisadi səmərəlilik, istehsalın artırılması.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı resurslarından səmərəli istifadə, torpağın münbitliyinin qorunub saxlanması və yüksəldilməsi, su ehtiyatlarından düzgün və vaxtında səmərəli istifadə edilməsi, istehsalın intensivləşməsinin təmin edilməsi ərzaq məhsulları istehsalının artırılmasında mühüm rol oynayır. Bundan başqa kənd təsərrüfatında sahələr üzrə mexanikləşmə səviyyəsinin inkişafı, mineral gübrələrdən, kimyəvi preparatlardan optimal istifadə və suvarılan sahələrin melorasiyası intensiv inkişafın daha da sürətlənməsini təmin edərək sahədən məhsuldarlığı artırır ki, bu da sonda sahibkarların gəlirlərinin artmasını və təsərrüfatların rentabellik səviyyəsinin yüksəlməsini təmin etmiş olur.

Araşdırmalar göstərir ki, son illərdə kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılması qarşıda duran prioritet sahələrdən biri hesab olunur. Məhz bu baxımdan, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması istiqamətində bir çox sərəncam və fərmanlar verilmiş, qərarlar qəbul edilmişdir. Bura aid etmək olar Prezident Fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2004-cü il 11 fevral tarixli “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” və 14 aprel 2009-cu il

tarixli “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nı və s.

Bundan başqa kənd təsərrüfatında sahədən məhsuldarlığın və məhsul istehsalının həcminin artırılmasını təmin etmək məqsədi ilə dövlət başçısının 21 avqust 2008-ci ildə imzaladığı “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların toxum, gübrə və damazlıq heyvanları ilə təmin edilməsinə əlavə dəstək verilməsi barədə sərəncama uyğun olaraq Almaniyadan, Avstraliyadan yüksək məhsuldar cins heyvanlar alınıb gətirilməkdədir. Gətirilən heyvanlar südlük, südlük-ətlik və ətlik istiqamətli cinslərdir. Bu heyvanların gətirilməsində əsas məqsəd əhalinin südə olan tələbatını ödəməkdən ibarətdir. Ət məhsuldarlığının artırılması, Azərbaycanda ətlik maldarlığın inkişaf etdirilməsi də çox vacibdir. Məhz bu baxımdan, 28 dekabr 2009-cu il 670-nömrəli sərəncama uyğun olaraq 2010-cu ildə damazlıq heyvanların idxal olunmasına və heyvandarlıqla məşğul olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 50% güzəştli lizinq yolu ilə satılmasının həyata keçirilməsi üçün prezidentin ehtiyat fondundan 3,0 milyon manat, 24 fevral 2011-ci il tarixli 1357-nömrəli sərəncama uyğun olaraq damazlıq heyvanların idxal olunmasına və heyvandarlıqla məşğul olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 50% güzəştli lizinq yolu ilə satılmasının həyata keçirilməsi üçün prezidentin ehtiyat fondundan 5,0 milyon manat, 24 fevral 2012-ci tarixli 2067-nömrəli sərəncama uyğun olaraq 10,0 milyon manat və 11 fevral 2013-cü il tarixli 2713-nömrəli sərəncama uyğun olaraq Prezidentin ehtiyat fondundan 10,0 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Eyni zamanda, ölkə Prezidentinin 04.07.2013-cü ildə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının kənd təsərrüfatı texnikası ilə təminatına əlavə dövlət dəstəyi haqqında sərəncam imzalamışdır. Sərəncama uyğun olaraq taxılçılıqla məşğul olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların taxılıqan kombaynlara ehtiyacını təmin etmək üçün 2013-cü ilin dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin ehtiyat fondundan 15,0 milyon və 2014-cü ilin dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin ehtiyat fondundan “Aqrolizinq” ASC-nə əlavə olaraq 15,0 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Bu sərəncamlardan irəli gələn məsələlərin öz həllini tapması və dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində reallaşan dövlət dəstəyinə uyğun olaraq regionlarda kənd təsərrüfatı inkişaf etdirilir və yerli məhsul istehsalının həcminin artırılmasının dinamikliyi təmin olunur.

Araşdırmalar və son illərin statistik məlumatların təhlili göstərir ki, ümumi daxili məhsulda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi illər üzrə aşağı düşməkdə davam edir. Belə ki, ümumi daxili məhsulda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 16,1% olduğu halda, 2005-ci ildə 14,4%; 2010-cu ildə 8,7% və 2012-ci ildə 8,2%, 2013-cü ildə isə 8,5% olmuşdur. Sənaye isə 36%-dən 50%-ə qədər yüksəlmişdir. Təbii ki, burada sənaye sahələrinin kənd təsərrüfatına nisbətən sürətlə inkişafı, neft faktoru belə bir fərqi yaranmasında həll edici rol oynayır. Lakin aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında əldə edilən ümumi məhsul heç də gözlənilən səviyyədə deyil və hətta bu inkişaf heç gözlənilən baryeri keçməmişdir. Kənd təsərrüfatı sahələrindən əldə edilən məhsuldarlıq potensial orta məhsuldarlıqdan çox aşağıdır və kənd təsərrüfatında baş verən inkişaf ekstensiv inkişaf hesabına olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə əkin yeri 1766,8 min hektar, mal-qaranın baş sayı 2012,6 min baş, qoyun və keçilər 6085,7 min baş, quşlar 14740,5 min baş və sonda ümumi məhsul bitkiçilik sahəsində 617,7 mln manat, heyvandarlıqda 494,7 mln manat və cəmi ümumi məhsul 1112,4 mln manat olmuşdur.

2012-ci ildə isə əkin yeri 1855 min hektar, mal-qaranın baş sayı 2712,7 min baş, qoyun və keçilər 8665,2 min baş, quşlar 24581,4 min baş və sonda ümumi məhsul bitkiçilikdə 2458,2 mln manat, heyvandarlıqda 2386,4 mln manat və cəmi ümumi məhsul isə 4844,6 mln manat olmuşdur.

Aparılan hesablamalar göstərir ki, 2000-ci ilə nisbətən 2012-ci ildə əkin sahəsi 4,9%, mal-qaranın baş sayı 34,2%, qoyun və keçilərin baş sayı 42,4%, quşların baş sayı 68,6%, bitkiçilikdə ümumi məhsul 4,0 dəfə, heyvandarlıq sahəsində 4,8 dəfə və cəmi ümumi məhsul isə 4,4 dəfə artmışdır, 2013-cü ildə kənd təsərrüfatında ümumi məhsul 2012-ci ilə nisbətən 8,3%, o cümlədən bitkiçilikdə 7,0%, heyvandarlıqda isə 9,6% artmışdır. Bitkiçilik sahəsində məhsuldarlıq 2000-ci ilə nisbətən 2012-ci ildə dənli və dənli paxlalılarda 14,3%, kartofda 75,0%, tərəvəz sahəsində 12,8%, bostan bitkilərində 45,9% və şəkər çuğundurunda isə 58,1% artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında əldə edilmiş artım və inkişaf tempi həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində olmuşdur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, son illərdə aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində bir çox məsələlərin öz həllini tapması nəticəsində aşağıdakı qarşıya qoyulmuş vəzifələr qismən də olsa yerinə yetirilmişdir:

- yerli istehsal resurslarından və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə aqrar sahənin sürətli inkişafının təmin edilməsi;
- yerli istehsal məhsullarının artırılmasında mühüm rol oynayan infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədi ilə onların fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- regionlarda yerli istehsalın həcmünün artırılması məqsədilə aqrar iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən investisiyaların həcmünün artırılması;
- yerli istehsalın artırılması məqsədilə müasir tipli emal müəssisələri və infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- regionlarda yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində dövlət proqramlarının daha da genişləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin daxili istehsal hesabına təmin edilməsi dövlətin aqrar siyasətinin əsas prioritetlərini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 mart 2001-ci il tarixli 640 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi proqramı” ölkənin aqrar siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla əsas məqsədi ölkədə aparılan iqtisadi islahatların daha da dərinləşməsinə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasını və əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasını həyata keçirmək olmuşdur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatına görə əgər 1950-1985-ci illərdə ərzaq istehsalının illik artımı 30 milyon cəmi 9 milyon ton səviyyəsində olacaqdır.

Bununla yanaşı, “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı

(2004-2008-ci illər)” və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhalinin istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasını təmin etmişdir.

Hazırda ölkə ərazisi üzrə dövlətin ayırdığı güzəştli kreditlər hesabına 13 quşçuluq fabriki, 2 heyvandarlıq kompleksi, 12 soyuducu və taxıl anbarı, 8 istixana kompleksi, 3 ət emalı, 2 konserv, 7 çörək zavodu tikilir. Bu müəssisələrin hamısı böyük həcmli istehsal sahələri olmaqla bərabər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlakında, saxlanılmasında və satışında mühüm rol oynamaqla təsərrüfatların gəlirlərinin artırılmasına geniş şərait yaradır. Eyni zamanda regionlardakı sahibkarlar aldıkları güzəştli kreditlər hesabına kiçik və orta həcmli fermer təsərrüfatlarını inkişaf etdirirlər. Məsələn, ötən il Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti hesabına 2419 sahibkarlıq subyektinə 218 milyon manat güzəştli kredit verilib. Həmin kreditlərin 83 faizini regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlar, o cümlədən kəndli təsərrüfatları alıb. Bundan başqa aqrar sahədə həyata keçirilən struktur dəyişiklikləri son nəticədə ölkəmizin milli iqtisadiyyatı sistemində yerli ərzaq məhsullarına olan daxili tələbatın səmərəli ödənilməsi vəzifəsinin həllinə yönəlmiş və bu istiqamət üzrə əhəmiyyətli irəliləyişlərin təmin olunmasına şərait yaratmışdır.

Statistik məlumatların təhlili və araşdırmalarımız göstərir ki, ölkədə əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabına tam təminatı hələ ki, mümkün olmamışdır. Digər tərəfdən, dünya ərzaq bazarlarında müşahidə olunan qeyri-sabitlik Azərbaycanda da ərzaq məhsullarının qiymətinə öz təsirini göstərir. Odur ki, yaranmış mövcud vəziyyət daxili ərzaq bazarının idxaldan asılılığının maksimum azaldılması və ərzaq ehtiyatlarının yaradılması məsələsinə kompleks yanaşma tələb edir.

Dövlət proqramında qeyd edildiyi kimi, aqrar islahatların uğurla davam etməsinə baxmayaraq ölkədə əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabına tam təminatı hələ ki, mümkün olmamışdır. Aparılan araşdırmalarımız, müşahidə və sorğularımızın təhlili də göstərir ki, kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsullar əhalinin bu məhsullara olan tələbatını hələ tam ödəmək imkanında deyildir.

Kənd təsərrüfatı mənşəli ərzaq məhsullarına daxili tələbatın ödənilməsi səviyyəsi cədvəl 1-də verilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2007-ci ildə dənli və dənli paxlalılarla özünü təmin etmə səviyyəsi 47,9%, buğda 41,1%, kartof 54,8%, bitki yağları 28,4%, bütün növ ət məhsulları ilə 79,2% təşkil etmişdir. 2013-cü ildə bu göstəricilər uyğun olaraq 72,21%; 64,5%; 107,3%; 46,9%; 88,0% təşkil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, daxildə istehsal olunan buğda məhsulunun keyfiyyət göstəriciləri və rəqabətqabiliyyəti aşağı olduğundan əsasən heyvanların yemlənməsinə və geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün toxum kimi istifadəyə sərf olunur. Keyfiyyətsiz yerli toxumlardan istifadə isə öz növbəsində sahədən məhsuldarlığın azalmasına gətirib çıxarır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda taxıl məhsullarının istehsalı rəqabətqabiliyyətli deyildir. Ərzaqlıq taxılın əsas keyfiyyəti onun tərkibində olan və çörək bişirmədə xüsusi önəm kəsb edən kleykavinadan, dənin ölçülərindən, nəmliyindən, təmizliyindən asılıdır ki, bu da yerli istehsalda texnoloji əməliyyatlara düzgün əməl edilmədiyindən tələb olunan səviyyədə deyildir. Bu isə öz növbəsində istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Cədvəl 1

Yerli istehsal hesabına ölkənin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi səviyyəsi

Göstəricilər	2007			2013			Dəyişmə + -
	Istehsal Min ton	Cəmi istifadə Min ton	Özünü Təmin etmə səv %	Istehsal Min ton	Cəmi istifadə Min ton	Özünü Təmin etmə səv %	
Dənli və dənli paxlalılar	1961,5	4095,4	47,9	2883,0	3992,4	72,21	+24,31
Buğda	1305,4	3172,0	41,1	1845,9	2863,5	64,5	+23,4
Kartof	1037,3	1892,6	54,8	992,8	924,9	107,3	+52,5
Bütün növ tərəvəz	1227,3	1470,9	83,4	1236,3	1126,6	109,7	+26,3
Bostan məhsulları	417,6	425,8	98,1	429,8	401,4	107,1	+9,0
Meyvə və giləmeyvə	677,8	774,8	87,5	853,7	687,4	124,2	+36,7
Üzüm	103,4	111,1	93,1	154,1	158,9	96,9	+3,8
Şəkər və şəkər məhsulları	306,3	485,9	63,0	427,8	232,8	183,8	+120,8
Bitki yağları	37,0	130,2	28,4	63,2	134,7	46,9	+18,4
Mal-qara quş əti və ət məhsulları	170,6	215,3	79,2	297,9	338,4	88,0	+8,8
Süd və süd məhsulları	1341,3	1756,9	76,3	1820,5	4199,1	43,3	-33
Baliq və baliq məhsulları	22,5	32,5	69,2	51,0	70,4	72,4	+3,2
Kərə yağı	14,4	30,4	47,4	21,9	43,4	50,5	+3,1
Yumurta min ədəd	870,9	911,9	95,5	140147,3	143771,	97,5	+2

Cədvəl DSK-nin "Azərbaycanın statistik göstəriciləri" əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. Bakı-2014.

FHN-in məlumatına görə, 2014-cü ildə istehsal olunan buğda Nazirliyin "Səngəçal" və "Gəncə" Taxıl elevatorları, həmçinin, "Abşeron Taxıl" MMC, "Karat-Holding" MMC, "Karmen" MMC, "FATOĞLU" MMC, N. Quliyev adına "Bakı-Taxıl" ASC, "Araz ASC" və "Aveta" MMC müəssisələri vasitəsilə qiyməti bir ton üçün 240 manat olmaqla qəbul edilir.

Buğda Nazirlər Kabinetinin 7 iyul 2009-cu il tarixli 105 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Dövlət Taxıl Fondunun saxlanması və istifadəsi Qaydaları"nın 1 nömrəli əlavəsi ilə müəyyən edilmiş Dövlət Taxıl Fonduna tədarük olunan taxıl üçün qəbul edilmiş aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərinə cavab verməlidir:

I. Dənin naturası (bir litlik purkalarda qramla): buğda üçün-750 q/l-dən az olmamaqla

II. Araq otları (zibil) qarışığı (faizlə): buğda üçün-2 faizdən çox olmamaqla

III. Dən qarışığı (faizlə): buğda üçün- 5 faizdən çox olmamaqla

IV. Nəmlik (faizlə): -13,0 faizdən çox olmamaqla

V. Yapışqanlıq 3-cü sinif buğda üçün :

- 23 faizdən az olmamaqla yapışqanlıqın keyfiyyəti - 2-ci qrupdan aşağı olmamaqla

VI. Şüşəvarilik: -3-cü sinif buğda üçün - 40-45% həddlərində

VII. İyi və dad-bütün bitkilər üfunət, səməniacıyoşan və ya dənli bitkilərə xas olmayan vəonların emalı məhsullarına keçən (kerosin, benzin,sarımsaq və buna oxşar maddələr) digər iy və dad - yol verilmir.

VIII. Sürmə ilə sirayətlənmiş dənlər -yol verilmir

IX. Anbar ziyanvericiləri ilə sirayətlənmə bütün bitkilər üçün - yol verilmir

X. Digər əlamətlər–bütün bitkilər üçün karantin və iqtisadi cəhətdən təhlükəli xəstəlik, zərərverici və əlaqotlarının toxumları olan dən (heyvanların yoluxucu və ya tarlada qışlayan xəstəliklərlə sirayətlənmiş, tərkibi toksiki elementlər, radionukleidlər, pestisidlərlə çirklənmiş dənlər, həmçinin, ekoloji baxımdan əlverişsiz təsərrüfatlarda becərilmiş məhsul) - yol verilmir

Bu keyfiyyət göstəricilərinin tələblərinə cavab verməyən və məhsulun keyfiyyət göstəriciləri barədə akkreditə olunmuş laboratoriyadan sertifikatı olmayan buğda məhsulu qəbul edilmir.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisini yüksəltmək üçün ilk növbədə kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi tələb olunur. Kəmiyyət göstəricilərinin yüksəlməsi sahədən məhsuldarlığın artırılmasına əsaslanmaqla istehsal xərclərinin və ümumilikdə maya dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Keyfiyyət göstəricilərinin artırılması isə sağlam ekoloji təmiz məhsulun istehsalına şərait yaradır. Qeyd edilən bütün bu amillər məhsulun rəqabətqabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Qeyd edək ki, məhsulun hər tonu üçün təklif olunan qiymət müqabilində əldə edilən gəlir çox aşağıdır ki, bu da istehsalçını qane etmir. Təbii ki, burada dünya bazarında mövcud olan qiymətlər əsas rol oynayır. Taxıl istehsalında əsas problem sahədən məhsuldarlığın aşağı olmasıdır. Bu gün mövcud olan məhsuldarlıqla dövlət taxıl fondunun təklif etdiyi qiymətlər taxılçılığın inkişafında heç bir rol oynamır. Onu da qeyd edək ki, taxıl istehsalının düzgün stimullaşdırılmaması gələcəkdə taxıl istehsalı sahələrinin azalmasına, yəni istehsalçıların bu fəaliyyət sahəsindən imtina etməsinə səbəb ola bilər.

Ölkəmiz ərzaqlıq buğdanı əsasən Rusiya və Qazaxıstandan idxal edir. Son dövrlərdə Rusiya iqtisadiyyatında baş verən iqtisadi böhran və onun daha da dərinləşməsi Rusiyanın taxıl ehtiyatlarının əsasən daxili tələbatə yönəldəcəyi gözlənilən olduğundan ölkəmizin taxıl ehtiyatında çətinliklərin qarşıya çıxacağını deməyə əsas verir.

Məhz bu baxımdan, yerli istehsalın artırılması xüsusən də sahədən məhsuldarlığın artırılması qarşıda duran əsas problemlərdən biri hesab olunur.

Odur ki, innovasiya texnologiyalarının düzgün və səmərəli tətbiqi, texnoloji əməliyyatların vaxlı-vaxtında dəqiq yerinə yetirilməsi, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmasını tələb edir. Məhz bu baxımdan, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün münasib təbii-iqtisadi şəraiti nisbətən yaxşı olan iqtisadi rayonlarda kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmasını və yerləşdirilməsini düzgün elmi əsaslarla aparmaqla sahədən məhsuldarlığı maksimum həddə çatdırmaq və ölkənin tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi səviyyəsini yüksəltmək olar. Bitkiçilik məhsulları ilə özünü təmin etmə səviyyəsinin dinamik inkişafı cədvəl 2-də verilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, son altı ildə ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünü təminatmə səviyyəsi artan dinamika ilə inkişaf etsədə bəzi məhsullar üzrə azalma da baş vermişdir. Belə ki, 2007-ci ilə nisbətən 2012-ci ildə bitkiçilik məhsulları üzrə arpa ilə özünü təminatmə səviyyəsi 1,4%, qarğıdalı 16,4%, sair növ dənliyə 7,7%, meyvə və giləmeyvə 16,3% azalmışdır.

Cədvəl 2

Bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi dinamikliyi, faiz

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dənlilərin cəmi	57,0	63,3	74,0	56,5	64,8	64,3	64,0
buğda	48,0	55,7	69,2	48,9	57,7	56,8	56
arpa	99,2	97,2	98,7	87,7	93,7	95,1	97,8
qarğıdalı	76,4	68,1	67,2	64,5	68,0	67,3	60,0
vələmir	68,2	88,6	94,5	80,6	82,8	84,4	89,3
Sair növ dənlilər	10,0	4,4	0,4	1,0	4,0	8,7	2,3
Paxlalılar	76,4	77,7	68,9	65,8	70,4	71,6	76,6
Kartof	98,0	103,6	104,7	100,5	101,6	98,2	97,6
Bütün növ tərəvəz	98,8	104,6	101,2	97,6	95,7	98,9	102,3
Bostan məhsulları	100,1	100,2	100,2	100,0	100,2	100,1	100
Meyvə və giləmeyvə	138,1	161,4	136,0	107,9	116,8	125,7	121,8
Üzüm	93,7	93,3	90,7	90,4	89,9	94,3	95

Cədvəlin məlumatları DSK-nın www.stat.gov.az saytıdan götürülmüşdür

Aparılan müşahidələr və keçirilən sorğular göstərir ki, əsas ərzaq məhsullarından hesab olunan kartof ilə özünü təmin etmə səviyyəsi yüksək olsada bu ancaq mövsüm ərzində olur, həm də mövsüm ərzində məhsulların qiymətləri də alıcılıq qabiliyyətinə nisbətən münasib də olur. Qış və yaz aylarında isə bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi idxaldan asılı vəziyyətdə olur. Bitkiçilik məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3

Bitkiçilik məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi, faiz.

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dənlilərin cəmi	43,0	36,8	26,0	43,5	35,2	35,7	36,1
buğda	52,0	44,3	30,8	51,1	42,3	43,2	44
arpa	0,8	2,8	1,4	12,3	6,3	4,9	2,2
qarğıdalı	23,6	31,9	32,8	35,5	32,0	32,7	40,0
vələmir	31,8	11,4	5,5	19,4	17,2	15,6	89,3
sairnövdənlilər	136,5	95,9	99,7	103,6	96,1	91,3	2,3
Paxlalılar	23,6	22,5	31,7	34,9	29,6	28,9	76,6
Kartof	8,0	4,7	4,1	6,9	8,3	7,8	7,7
Bütünnövtərəvəz	5,5	2,3	4,3	7,0	9,5	5,7	3,1
Bostanməhsulları	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Meyvə və giləmeyvə	7,7	7,2	11,8	22,4	12,3	10,1	4,1
Üzüm	6,4	7,0	9,5	10,3	10,2	5,9	5,8

Cədvəlin məlumatları DSK-nın www.stat.gov.az saytıdan götürülmüşdür

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, cəmi dənlilər üzrə idxaldan asılılıq vəziyyəti 2007-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə 6,9 %, o cümlədən buğda üzrə 8,0% azalsada bitkiçilik sahəsində bu növ məhsullar üzrə ərzaq təhlükəsizliyi təmin edilməmişdir.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatının digər sahəsi olan heyvandarlıq məhsulları istehsalı xüsusilə maldarlıq və qoyunçuluqdan alınan məhsulların Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli olmasına baxmayaraq onların inkişafının ekstensiv xarakter daşması

bu sahədən alınan ərzaq məhsullarına olan tələbatı 50% belə ödəməməklə bərabər otlaq və örüş sahələrinin həddən artıq yüklənməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da yemə olan tələbatın ödənilməsində ciddi problemlər yaratmaqla bərabər, otlaq və örüş sahələrindən səmərəsiz istifadəyə səbəb olur.

Odur ki, heyvandarlıq sahəsinin inkişafı üçün təbii-coğrafi imkanların məhdud olmasını nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi, hazırda heyvandarlığın inkişafı daha çox ekstensiv faktorların, yəni otlaqların, örüşlərin və biçənəklərin normadan artıq yüklənməsi hesabına gedir. Buna görə, bu məhsullar üzrə də gələcəkdə məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına ölkənin tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi səviyyəsini yüksəltmək qarşısında duran prioritet sahə olmaqla diqqət mərkəzində olmalıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, heyvandarlıq məhsulları istehsalında quş əti və yumurta istehsalı istisna təşkil edir. Belə ki, bu məhsulların istehsalı əsasən müasir texnoloji avadanlıqlarla təmin edilmiş quşçuluq fabriklərində sənaye üsulu ilə həyata keçirildiyindən, məhsul istehsalının intensiv inkişafı təmin edilmiş və daxili bazarın tələblərini ödəmək imkanındadırlar. Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi cədvəl 4- də verilmişdir.

Cədvəl 4

Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, faiz

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün növ mal-qara və quş əti	85,2	86,3	84,2	88,0	87,6	92,1	92,0
Mal əti və ət məhsulları	94,4	94,0	95,8	95,5	88,1	92,6	86,5
qoyun (keçi) əti və ət məhsulları	99,7	99,8	98,7	99,7	99,8	98,7	97,8
Donuz əti və ət məhsulları	19,9	21,4	13,9	19,7	14,7	25,7	36,0
Quş əti və ət məhsulları	70,0	72,6	66,2	71,5	80,6	88,2	96,2
Süd və süd məhsulları	87,8	89,5	70,1	70,4	71,3	72,8	76,2
Yumurta	97,9	98,9	98,5	97,9	77,4	96,2	96,8
Balıq və balıq məhsulları	72,6	62,5	77,6	76,6	72,4	72,1	71,7

Cədvəlin məlumatları DSK-nın www.stat.gov.az saytından götürülmüşdür

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2007-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi artan və azalan dinamika ilə inkişaf etmişdir. Belə ki, bütün növ mal-qara və quş əti ilə təmin etmə səviyyəsi 6,8%, o cümlədən donuz əti və ət məhsulları ilə 16,1%, quş əti və ət məhsulları ilə 26,2% artmışdır. Digər tərəfdən özünütəminatmə səviyyəsi qoyun (keçi) əti və ət məhsulları ilə 1,9%, süd və süd məhsulları ilə 11,6%, yumurta ilə 1,1%, balıq və balıq məhsulları ilə 0,9% azalmışdır. Onu da qeyd edək əhalinin ümumi sayı müvafiq illər üzrə 7,9% artmışdır. Əhali sayının artması da özünütəminatmə səviyyəsinin dəyişməsində mühüm rol oynayır. Əhalinin sayının artması fonunda kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin artması əldə edilən müsbət nəticələrdir.

Heyvandarlıq məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi cədvəl 5-də verilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, heyvandarlıq məhsulları üzrə idxaldan asılılıq səviyyəsi bütün növ mal-qara və quş əti ilə təminatda 2007-ci ildə 15,4% olmuş, 2012 və 2013-cü illərdə 6,9 % azlaraq 8,5% olmuşdur. Süd və süd məhsulları ilə

təminatda asılılıq səviyyəsi isə müvafiq illər üzrə müqayisədə 14,7% artaraq 2012-ci ildə 27,2%, 2013-cü ildə isə 24,0% olmuşdur ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 3,2% azdır.

Cədvəl 5

Heyvandarlıq məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi, faiz.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün növ mal-qara və quş əti	15,4	14,5	16,3	12,5	12,9	8,5	8,5
Ma ləti və ət məhsulları	7,0	7,8	5,4	5,4	12,8	8,8	14,6
qoyun (keçi) əti və ət məhsulları	0,3	0,2	1,3	0,3	0,2	1,3	2,2
Donuz əti və ət məhsulları	80,1	78,6	86,1	80,3	85,3	74,3	64,2
Quş əti və ət məhsulları	30,1	27,6	33,8	28,9	19,6	11,8	3,8
Süd və süd məhsulları	12,5	10,5	29,9	29,6	28,8	27,2	24,0
Yumurta	2,2	1,4	1,7	2,1	22,6	4,2	3,3
Balıq və balıq məhsulları	30,3	39,1	23,3	23,8	28,1	27,9	28,4

Cədvəlin məlumatları DSK-nın www.stat.gov.az saytından götürülmüşdür

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, minimum istehlak zənbilinə görə müəyyən edilmiş norma Nazirlər kabineti tərəfindən qəbul edilmiş ölkə daxili normaya əsasən fərqlidir. Minimum istehlak zənbilinə görə çörəkdən, və meyvədən istifadə azaldılmış, digər məhsullar üzrə isə artırılmışdır. Lakin 2014-cü ildə müşahidə olunan qiymət artırımları və gəlirlərin sabit qalması ərzaq məhsulları istehlakının bir qədər də azalmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ÜDST-nin bir nəfərə müəyyən etdiyi istehlak norması Azərbaycanda müəyyən edilmiş istehlak normasından iki dəfəyədək çoxdur. Odur ki, ərzaq məhsullarına olan tələbat, özünütəminatmə səviyyəsi və idxaldan asılılıq səviyyəsi bu normalar baxımından da müxtəlifdir. Azərbaycanda 2012-ci ildə əsas növ ərzaq məhsullarının bir nəfərə istehlak səviyyəsi cədvəl 6-da verilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanda kartof, quş əti, yumurta, meyvə-giləmeyvə, tərəvəz və bostan məhsulları, meyvə-tərəvəzlərin emalı məhsulları və bitki yağlarına ixrac olunan məhsullar kimi, mal və qoyun əti, süd və taxıla isə idxal olunan məhsullar kimi baxmaq olar. Məhsulların ixracyönümlü olmasını artırmaq üçün regionlarda istehsalın artırılmasını və regionlar üzrə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. 9 və 10 nömrəli cədvəllərdə verilmiş məlumatların müqayisəli təhlili göstərir ki, bəzi bikiçilik məhsulları üzrə regionların özünütəminatmə səviyyəsi normadan aşağıdır. Məsələn kartofun ölkə daxili bir nəfərə istehlak norması 44 kiloqram olduğu halda Abşeronda 0,5 kq, Şəki- Zaqatalada 76,7 kq, Quba-Xaçmazda 77,4 kq, Aranda 47,3 kq, Yuxarı Qarabağ 28,3, Kəlbəcər-Laçın 4,2 kq, Dağlıq Şirvan 44,5 kq, Naxçıvanda 94,9 kq, ümumi ölkə üzrə isə 104,7 kq kartof istehsal olunmuşdur.

Tərəvəz məhsulu üzrə isə ölkə daxili bir nəfərə istehlak norması 96 kiloqram olduğu halda bu norma Kəlbəcər-Laçın və Dağlıq Şirvan üzrə ödənilməmişdir. Qeyd edək ki, Kəlbəcər-Laçın üzrə yerli istehsal məhsulları ilə tələbatın ödənilməməsinin əsas səbəbi torpaqların işğal altında olmasıdır.

Cədvəl 6

2012-ci illərdə ölkə üzrə əsas növ ərzaq məhsullarının faktiki normalarına görə bir nəfərə istehlak səviyyəsi

Göstəricilər	ÜDST-nin bir nəfərə istehlak normaları kq	Ölkə daxili bir nəfərə istehlak normaları kq	Minimum istehlak zənbilinə görə müəyyən edilmiş 2014-cü il üçün norma kq	Bir nəfərə faktiki istehlak kq	Istehlak səviyyəsi%	
					ÜDST-nin normalarına nisbətən	Ölkə daxili normalara nisbətən
Çörək	154	171	136,8	154,1	100,1	90,1
Kartof	97	44	54,8	72,8	75,1	165,4
Tərəvəz	140	96	97,2	155,8	111,3	162,3
Meyvə	80	47	38,0	62,3	77,9	132,5
Ət	70	27,8	32,9	35	50,0	125,8
Süd	359	209	223,6	245,5	68,4	117,5
Yumurta (ədəd)	243	139	150	127	52,3	91,4
Balıq	8,3	5	7,7	7,4	89,1	148,0
Bitkiyağları	13	10	10,9	9,0	69,2	90,0
Şəkər	36,5	16,9	16,9	30,8	84,4	182,2
Kərə yağı			7,0			

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri DSK-Bakı-2012-ci ilin məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Aparılan hesablamalar göstərir ki, heyvandarlıq məhsulları üzrə süd istehsalında ölkə daxili normalara əsasən Bakı, Abşeron, Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın və Naxçıvan iqtisadi rayonları daxili tələbatı ödəmir. ÜDST-nin normalarına əsasən müqayisə etdikdə bütün iqtisadi rayonlarda istehsal olunan məhsul daxili tələbatı ödəmir. Digər tərəfdən araşdırma və təhlil göstərir ki, ət (kəsilməmiş çəkiddə) istehsalında əhali tərəfindən daha çox istehlak olunan quş əti daha çox xüsusi çəkiyə malikdir ki, bu da əsasən broyler quşlarıdır. Qeyd edək ki, istehlakçılar arasında aparılan sorğuların təhlili göstərir ki, onlar broyler quş ətinin keyfiyyətindən razı qalmasalarda alıcılıq qabiliyyətlərinin aşağı olması müqabilində bu əti istehlak etməyə məcbur olurlar.

Araşdırmalar göstərir ki, son illərdə dünya siyasətində baş verən dəyişikliklərin daha doğrusu silahlı toqquşmalar və diplomatiya müharibələrinin fonunda iqtisadi müharibələrin meydana çıxması Azərbaycan iqtisadiyyatına xüsusilə aqrar iqtisadiyyata da təsirsiz ötüşmür. Belə ki, Rusiya Federasiyasının avropadan kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalına embarqo qoyması Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artmasına səbəb olmuşdur. Bu isə kənd təsərrüfatı məhsullarının satışında müsbət rol oynasada müyyən problemlərdə yaratmaqdadır. Belə ki, dünya siyasətində xüsusən də aparıcı dövlətlərin siyasi və iqtisadi təzyiqlərinə Rusiya iqtisadiyyatının tab gətirməyəcəyi gözlənilən haldır. Belə olan halda Rusiya rublunun sürətlə zəifləməsi bu ölkəyə məhsul ixracının iqtisadi səmərəliliyinin aşağı olmasına gətirib çıxaracağı qaçılmazdır.

Araşdırmalar göstərir ki, məhsulun ixracının artması daxili bazarda məhsul qıtlığının yaranmasına və qiymətlərin artmasına səbəb olur. Bu isə alıcılıq qabiliyyəti zəif olan əhəlinin yaşayış səviyyəsinə mənfi təsir etməklə sosial problemlərin artmasına da səbəb olur. Məhz bu baxımdan, məhsulun ixracının artması Rusiya bazarlarına

əsaslanmamalıdır. Daxili bazarın daim kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün istixanaların inkişafına xüsusi diqqət yetirmək tələb olunur.

Cədvəl 7

Regionlar üzrə adambaşına əsas növ bitkiçilik məhsulları istehsalı,
kq/nəfər (2013-cü il)

Rayonlar	Dənli və dənli paxlaltılar	Kartof	Tərəvəz	Meyvə	Üzüm	Çay yarpağı	Ət istehsalı, kəsilmiş çəkiddə	Süd	Yumurta
Bakı	-	0,1	10,9	3,2	4,4	-	0,4	2,3	3,3
Abşeron	6,9	0,5	15,4	0,3	0,4	-	11,4	98,9	318,7
Gəncə-Qazax	262,7	478,2	166,2	114,8	45,5	-	25,9	242,0	149,6
Şəki-Zaqatala	808,1	76,7	132,1	181,4	26,1	0,1	33,5	310,5	126,1
Lənkəran	210,7	177,6	281,6	74,0	12,3	0,6	30,2	247,3	144,4
Quba-Xaçmaz	497,6	77,4	310,1	451,2	12,2	-	79,4	252,3	151,9
Aran	551,0	47,3	190,7	117,9	13,5	-	48,0	343,6	325,4
Yuxarı Qarabağ	403,1	28,3	101,8	16,2	23,0	-	12,1	119,7	41,5
Kəlbəcər-Laçın	28,7	4,2	0,1	-	-	-	18,7	131,9	24,6
Dağlıq Şirvan	911,9	44,5	54,6	61,7	44,6	-	37,5	337,0	134,0
Naxçıvan	260,4	94,9	152,8	99,4	34,7	-	23,6	180,6	160,0
Azərbaycan	311,8	104,7	130,4	90,1	16,2	0,06	31,4	192,1	147,9

Mənbə: Azərbaycanın Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir. Bakı-2014.

Aparılan tədqiqatların və toplanmış təcrübələrin təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatının hansı ərazidə inkişaf etməsindən asılı olmayaraq onun başlıca istehsal vasitəsi torpaqdır. Torpaq kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas istehsal vasitəsi olmaqla bərabər torpaq mülkiyyətçilərinin başlıca sərvətidir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi, müxtəlif növ təsərrüfatların inkişaf səviyyəsi torpaqdan, onun münbitliyindən necə istifadə edilməsindən asılıdır. Buna görə də torpaqdan düzgün istifadə edilməsi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların qarşısında duran əsas vəzifədir. Ölkəmiz kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsullar verə bilən böyük və münbit torpaq sahələrinə malikdir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 4768.3 min hektar olsada onun az bir hissəsi kənd təsərrüfatında istifadə olunur. Odur ki, kənd təsərrüfatının başlıca istehsal vasitəsi olan torpaqdan səmərəli istifadə etməyin iqtisadi əhəmiyyəti daha yüksəkdir.

Torpaqdan səmərəli istifadə edilməsi üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı dövryyəsinə yeni torpaqları cəlb etmək və kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrini daha da genişləndirmək yolu ilə və ikincisi əkin sahələrinin quruluşunun yaxşılaşdırılması və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının yüksəldilməsi hesabına hər hektardan daha çox məhsul əldə etmək yolu ilə həyata keçirilir.

Son illərin statistik məlumatları göstərir ki, ölkəmizdə torpaqdan istifadə edilməsinin yaxşılaşdırılması əsasən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrinin genişləndirilməsi hesabına olmuşdur. Belə ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi 2000-ci ildə 1041,5 min ha olduğu halda 2012-ci ildə 1647.1 min ha-a, 2013-cü ildə isə 1684,2 ha-a qədər və ya 58,1% və 61,7% artmışdır. Eyni zamanda 2012-ci ilə nisbətən

2013-cü ildə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri Bakı şəhərində 5,8%, Abşeron iqtisadi rayonunda isə 5,1% azalmışdır. Digər iqtisadi rayonlarda isə artım olmuşdur. Bitkilərin əkin sahəsinin arması fonunda isə məhsuldarlığın artımı bir o qədər də nəzərə çarpmır. Məsələn Şəki-Zaqatala zonasında taxılın əkin sahəsi 2012-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə 3,9% artsada, taxılın məhsuldarlığı 11,4% azalmışdır. Tərəvəzin məhsuldarlığı Lənkəran iqtisadi rayonunda 2,2%, meyvənin məhsuldarlığı 13,0% azalmışdır.

Hazırda torpaqdan daha yaxşı istifadə etməkdə başlıca istiqamət kənd təsərrüfatı bitkilərinin və çoxillik əkmələrin məhsuldarlığının yüksəldilməsi, habelə əkin sahələrinin quruluşunun təkmilləşdirilməsidir.

Torpaqdan istifadənin yaxşılaşdırılması və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması mineral və üzvi gübrələrdən səmərəli istifadə edilməsi tələb olunur.

Kənd təsərrüfatında istehsalın davamlı intensiv inkişafı, torpaqların münbitliyinin qorunub saxlanması və yüksəldilməsi, bitkilərin məhsuldarlığının artırılması və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üzvi və mineral gübrələrin, dərman preparatlarının istehsal texnologiyalarına uyğun səviyyədə düzgün istifadəsindən bir başa asılıdır. Aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətli və ixracəyönlü məhsul istehsalının artırılmasında adekvat xidmət şəbəkəsinin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmalarımız göstərir ki regionlarda kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılması üçün torpaqdan sonra əsas istehsal vasitəsi olan üzvi mineral gübrələrdən demək olar ki, istifadə olunmur. Son illərdə kimyəvi preparatlardan istifadə olunmaması və onların çətin tapılması istehsalçıları daha çətin vəziyyətə salmışdır.

Qeyd edək ki, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda tərəvəz və kartof məhsullarının ziyanvericilərə xüsusən də sovkalara məruz qalması çoxlu məhsul itkisinə səbəb olmuşdur. Fitosanitariya xidməti tərəfindən göstərilən xidmətin regionu tam əhatə etməməsi zərərvericilərin qarşısını ala bilməmişdir.

Cədvəl 8

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasında bitkiçilikdə mineral gübrələrə tələbatın ödənilmə səviyyəsi (%)

Göstəricilər	Cəmi əkin sahəsi, ha	Tələb olunan gübrələrin həcmi		Faktiki istifadə (ton)	Tələbatın ödənilmə səviyyəsi (%)
		fiziki çəkiddə (min ton)	dəyəri (min man)		
Abşeron	3978	3,821	1,863	-	-
Gəncə-Qazax	207677	126,563	63,317	4,278	3,4
Şəki-Zaqatala	237617	153,308	74,772	15,855	10,3
Lənkəran	123829	82,169	40,055	11,325	13,8
Quba-Xaçmaz	164886	105,671	51,967	2,937	2,8
Aran	707138	427,338	211,266	43,329	10,1
Yuxarı Qarabağ	131586	839,87	37,847	9,247	11,0
Kəlbəcər-Laçın	4003	2,322	1,139	-	-
Dağlıq Şirvan	129657	88,178	42,771	3,852	4,4
Naxçıvan	65187	40,197	19,701		-
Respublika üzrə cəmi	1781501	1099,065	537,761	90,822	8,3

Cədvəl Azərbaycan KTN və DSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib

Digər tərəfdən regionlarda olan iri buynuzlu heyvanların əsasən açıq və ya çöl şəraitində saxlanması üzvü gübrələrin toplanmasına və ya səmərəli istifadə olunmasına

imkan vermir. Son nəticədə torpaqdan sonra əsas istehsal resursu olan mineral və üzvü gübrələrdən, zərərvericilərə qarşı kimyəvi preparatlardan tam və düzgün istifadə olunmaması məhsuldarlığın və məhsulun keyfiyyətinin azalmasına, əmtəə görünüşünün zəifləməsinə səbəb olur.

Araşdırmalarımız göstərir ki, regionların suvarma suyu ilə təmin olunma səviyyəsi də çox aşağıdır. Bu xüsusən iyul-avqust aylarında özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Bu aylar isə məhsulun dolması və şişməsi (meyvə və giləmeyvə, kökü yumrular, tərəvəz məhsulları) və yetişmə dövrünü əhatə etdiyindən suvarma suyuna tələbin armasına baxmayaraq, suyun çatışmamazlığından daha çox aşağıdakı problemlər yaranır.

- Məhsuldarlığın aşağı düşməsi və bitkinin inkişaf fazasının ləngiməsi və ya başa çatmaması;

- Məhsul əmtəə görünüşünü itirir;

- Məhsulun keyfiyyət tərkibinin dəyişməsi və s.

Bu amillər istehsalçı üçün məhsulun satışında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Regionda aparılan müşahidə və sorğularımızın təhlili göstərir ki, regionda su ehtiyatlarının toplanılması üçün görülən işlərə yetərincə investisiya ayrılmadığından və düzgün nəzarət olunmadığından suvarma suyu problemləri hələ də öz həllini tapmamışdır. Belə ki, hələ sovet dönmindən Tovuz rayonunun Ağdam kəndində inşasına başlanmış su anbarının tikintisi hələ də başa çatmamışdır. Digər tərəfdən vaxtilə Kür çayından Tovuz su kanalına suvarma suyunun vurulmasında da yaranmış problemlər əkin sahələrinin vaxtında su ilə təmin olunmasında problemlər yaradır.

Aran iqtisadi rayonunda yer üstü suvarma arxlarının bərpa olunmasına başlanılsa da işlərin ləng getməsi suvarma suyunda çətiliklər yaradır ki, bu da torpaqların şoranlaşmasının qarşısının alınmasına imkan vermir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, regionlarda əsas istehsal vasitəsinin çatışmamazlığı və onlardan səmərəsiz istifadə olunması kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməində lazım olan bir çox texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməməsinə gətirib çıxarmaqla məşğulluq səviyyəsinin də aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Belə olan halda əmək ehtiyatlarından və onların iş qüvvəsindən lazımı səviyyədə istifadə olunmur. Qeyd edilən bütün bu amillər məhsuldarlığın, rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olmaqla istehsalçıların, o cümlədən sahibkarların gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, yetərincə məhsul istehsal olunmadığından yerli istehsal hesabına ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində problemlər yaranır.

Məhsul yığılı dövründə məhsul ixracının artmasına baxmayaraq bu istiqamətdə mövcud olan problemlər, həm ölkə daxili, həm də ixrac olunan ölkənin nəzarət-buraxılış məntəqələrində olan ləngimələr ixrac olunan məhsulun keyfiyyətinin azalmasına, həm də xərclərin artmasına səbəb olur ki, bu da ixrac olunan ölkədə məhsulun rəqabətqabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olmaqla gəlirlərin azalması ilə nəticələnir. Hesab edirik ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının xüsusən də ərzaq məhsullarının istehsalının və istehsalçıların gəlirlərinin artırılması üçün aşağıdakı problemlərin öz həllini tapması daha məqsəduyğundur.

- iqtisadi rayonlar üzrə məhsuldarlığa görə məhsul istehsalının ixtisaslaşmasının öyrənilməsi və ixtisaslaşmanın elmi əsaslarla təmin edilməsi;

- iqtisadi rayonlar üzrə ixtisaslaşma istiqamətinə və məhsul istehsalının həcminə uyğun emal müəssisələrinin quraşdırılması və onlar arasında azad rəqabətin təmin edilməsi;

- kənd əhalisinin daha doğrusu kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların yeni istehsal sahələrinə cəlb etməklə və cəlb olunan əhalinin mülkiyyətində olan torpaq, sahiblərinin mülkiyyət hüququ qorunmaqla onların təsərrüfatlarının bazasında yeni iri təsərrüfatların yaradılmasına dövlət dəstəyinin təmin edilməsi;

- təsərrüfatların fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün məqsədli subsidiya və güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün gəlirlərinin artırılmasının təmin edilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, 14.04. 2009.
2. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli sərəncamı.
3. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı., DSK., Bakı-“Səda” 2014.
4. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri., DSK. Bakı: “Səda” 2014., 809 s.
5. E.Ə.Quliyev., «Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства», «Актуальные проблемы инновационного развития агропромышленного комплекса» Махачкала 2013.с150 .
6. Смагин Б.И., Акиндинов В.В. Эффективность использования ресурсного потенциала в аграрном производстве. Научное издание. Мичуринск: Издатель-во Мичуринского государственного аграрного университета, 2007, 150.
7. www.stat.gov.az

Effective use of resources and food production in Azerbaijan

Eldar Guliyev

Summary

Reliable food supply is a precondition to preserving a country's sovereignty, independence, economic stability and social sustainability. For this reason stable food supply of the population of Azerbaijan Republic is the main priority. As a result of agrarian reforms, the production of agricultural products has dynamically developed in recent years, production of food stuff per capita significantly increased. However, current production indicators of such plant-growing products including grain are considerably lower than potential resources. This article reviews the problems from processing to consumption of agricultural products and the effects of these problems - unsolved on time are investigated.

Keywords: local produce, foodstuffs, effective use, purchasing power, economic efficiency, increase production.

Эффективное использование ресурсов и производство продовольствия в Азербайджане

Эльдар Гулийев
Резюме

Надежное обеспечение продовольствием население республики - главное условие для сохранения суверенитета, независимости, экономической стабильности и социальной устойчивости страны. Стабильное обеспечение населения Азербайджанской республики является основным приоритетом. В результате аграрных реформ, производство сельскохозяйственной продукции динамично развивается в последние годы, производство продуктов питания для населения значительно возросло. Тем не менее, текущие показатели производства таких продуктов растениеводства, включая зерно значительно ниже, чем потенциальных ресурсов. В этой статье рассматриваются проблемы от переработки до потребления сельскохозяйственной продукции и воздействия этих проблем - нерешенные вовремя.

Ключевые слова: местных продуктов, продукты питания, эффективное использование, и покупательной способности, экономическая эффективность, увеличить производство.